Pianoconcert nr. 3 van Rachmaninov in Shine

“JE MOET DE PIANO TEMMEN OF HIJ VERSLINDT JE ALS EEN MONSTER”

Is de ‘Rach 3’ het moeilijkste pianostuk ooit? Natuurlijk was de Russische componist en musicus Sergej Rachmaninov uitermate getalenteerd en gezegend met extreem grote handen. De monumentale status van zijn ***Pianoconcert nr. 3 in d-mineur, op. 30*** *is echter vooral te danken aan het succes van het biografische muziekdrama* ***Shine*** *(1996), dat bovendien de carrière van de Australische pianist David Helfgott nieuw leven inblies.*

Tekst: COR OLIEMEULEN

HET VERHAAL

Het kind David Helfgott (Alex Rafalowicz) wordt nerveus van zijn strenge, heerszuchtige vader Peter (Armin Mueller-Stahl), die als enige van zijn familie het concentratiekamp overleefde. David maakt dan wel een verwarde indruk, zijn muzikale talent is onmiskenbaar en dient te worden ontplooid. Zoals dat vaker gaat, kreeg vader zelf niet de kans of miste simpelweg dat talent. Wanneer David zich meldt bij een pianoleraar, drukt Peter de man enkele partituren van Rachmaninov in de handen. De leraar wordt boos, want dit werk is volgens hem absoluut ongeschikt voor een kind, dat bovendien nog niet weet hoe je een muziekstuk met passie moet spelen. Ze zullen gewoon beginnen met Mozart.
De adolescent David (Noah Taylor) krijgt een beurs voor het Royal College of Music in Londen, maar zijn vader verbiedt hem te gaan. Wat moet zijn zoon daar zonder hem beginnen? Ondertussen laat moeder fijntjes weten dat David nog in bed plast. Terwijl zijn twee zussen tranen met tuiten huilen, zegt vader tegen zijn zoon dat hij nooit meer thuis mag komen als hij nu vertrekt. Davids hart is gebroken. Tijdens zijn eerste grote concert in Engeland, direct nadat hij de laatste tonen van de *Rach 3* heeft aangeslagen, krijgt hij een zenuwinzinking. David zal jarenlang in psychiatrische klinieken verblijven, trouwt met de veel oudere dame Gillian en hervindt door haar hulp en liefde zijn plezier in pianospelen.

DE SCÈNE

Onder applaus van orkestleden en publiek betreedt David ietwat slungelig het podium. Hij lacht zenuwachtig, graait een sigarenstompje uit zijn jaszak en toont het triomfantelijk aan enkele medestudenten in de zaal, die het geweldig vinden. Plechtig neemt hij plaats achter de vleugel en knikt naar de dirigent dat hij klaar is voor Rachmaninovs *Derde pianoconcert*. Het symfonieorkest begint aan het eerste deel, *Allegro ma non tanto*, waarna de piano vroeg en sober invalt. Beelden van Davids geconcentreerde hoofd wisselen af met strijkers, publiek en opnameapparatuur. Davids vingers dansen over de toetsen bij het eerste virtuoze stukje. De pianoleraar kijkt vol bewondering toe als de scène naadloos overloopt in het middenstuk van het snelle en krachtige derde deel, *Finale: Alla breve*. Ondertussen zoomt de camera langzaam in op vader Peter, die thuis voor de schouw vol onderscheidingen in zichzelf gekeerd lijkt te zijn, alsof hij het concert ter plekke hoort.
Vervolgens keren we al even ingenieus terug naar het einde van de romantische klanken in het tweede deel, *Intermezzo: Adagio*, om uiteindelijk te springen naar het laatste stuk van de finale, waarin David alle registers moet opentrekken. Met ferme bewegingen temt hij de piano. In slow motion zien we grote zweetdruppels van zijn gezicht vallen. Ook de muziek vertraagt, vervormt. Alsof David zich losmaakt van het instrument en van zichzelf. We horen het aanslaan van de toetsen, maar geen muziek. Dan een razendsnel slotakkoord, zwaaiende natte haren en een staande ovatie. David oogt volkomen uitgeput. Een kort shot van vaders ogen, waarin een traan verschijnt. Dan oorverdovende stilte, met alleen het geluid van een ademende David. Hij laat zijn bril vallen en stort tegen de vlakte, waar hij met open ogen blijft liggen.

DE MUZIEK
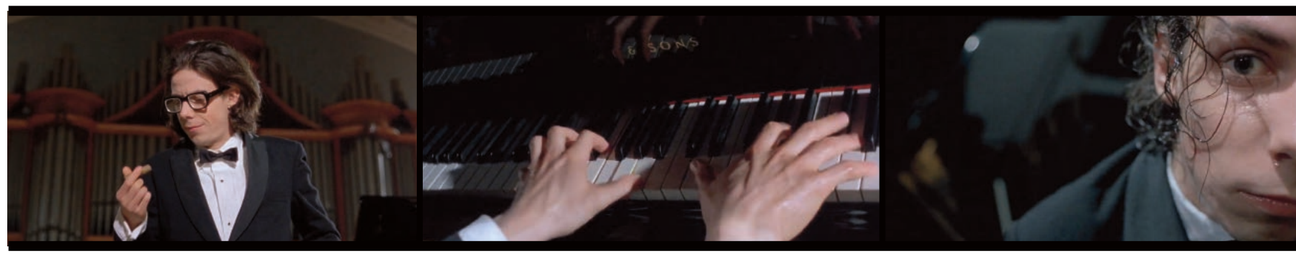
Naast het oorlogstrauma van vader Peter en de geestelijke instabiliteit van David Helfgott vormt het *Pianoconcert nr. 3* van Rachmaninov de rode draad in de filmbiografie van Scott Hicks. De componist schreef het in 1909, nadat zijn *Eerste pianoconcert* door Russische critici was neergesabeld en hij jarenlang in een depressie zat, totdat zijn *Tweede pianoconcert* juist zeer succesvol bleek. Rachmaninov stond te boek als een van de grootste pianisten van de twintigste eeuw, zodat het kon gebeuren dat de tweede uitvoering van zijn *Derde pianoconcert* door Gustav Mahler in Amerika werd gedirigeerd. Sinds zijn vlucht voor de Russische Revolutie van 1917 was Rachmaninov steeds vaker overzees te vinden, totdat hij zich er in 1934 definitief vestigde.
Terwijl zijn *Pianoconcert nr. 2* – dat veel vaker in films is te horen, bijvoorbeeld als leidmotief in het romantische drama *Brief Encounter* (1945) – geldt als een van de meest geliefde pianowerken aller tijden, wordt zijn *Pianoconcert nr. 3* tegenwoordig beschouwd als een van de meest technisch gecompliceerde pianowerken ooit geschreven.
Volgens de overlevering durfde zelfs de geroemde concertpianist Józef Hofmann, voor wie Rachmaninov het *Derde pianoconcert* had geschreven, het uitdagende stuk nooit uit te voeren. Virtuoos als hij was en gezegend met grote handen, waarvan de vingers ogenschijnlijk moeiteloos over twaalf toetsen uitspanden, ging Rachmaninov zelf achter de piano zitten en speelde met zijn lange, sterke vingers de meest ingewikkelde akkoorden, vooral met zijn briljante linkerhand.
Het filmdrama *Shine* onderstreept de legendarische status van het *Pianoconcert nr. 3* door het bovendien uit de vergetelheid te halen. Jaren na zijn zenuwinzinking verbijstert de druk pratende en voortdurend woorden herhalende David Helfgott (Geoffrey Rush, die de Oscar voor beste acteur won) in een prachtige sleutelscène in een bar de toeschouwers als hij spontaan *De vlucht van de hommel* van Rimski-Korsakov begint te spelen. Het duurt niet lang voordat men er met de benen buiten hangt als Helfgott lichtvoetige klassieke stukken ten gehore brengt. De film zelf resulteerde in een grandioze comeback van de Australische pianist met een wereldtournee en een optreden tijdens de Oscaruitreiking. In de muziekdocumentaire *Hello I Am David!* (2015) blijkt Helfgott nog zielsgelukkig met zijn reddende engel Gillian en maken we kennis met een uiterst innemende, immer zenuwachtige man, die de neiging heeft om iedereen te omhelzen, overal theezakjes en pennen jat, maar gelukkig nog steeds de *Rach 3* speelt. «